

University of Groningen

Lysias' XXIVste redevoering

Westerbrink, Abel Gerrit

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1940

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Westerbrink, A. G. (1940). *Lysias' XXIVste redevoering*. Noordhoff Uitgevers.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

INLEIDING.

Lysias' redevoering ὑπὲρ τοῦ ἀδυνάτου is een sprekend voorbeeld, hoe de rhetoriek zich gaandeweg ontwikkeld heeft van een privilege, dat slechts den aristocraten toekwam, tot een machtig wapen, dat ook de „kleine luyden” konden hanteeren.

Bij Homerus maakt Menelaus den jeugdigen Telemachus een compliment door op te merken: αἵματός εἰς ἀγαθοῖο, φίλον τέκος, οἷ' ἀγορεύεις ¹⁾ en acht dus de gave van het woord en een aristocratische afkomst ten nauwste verbonden; de oude koning Nestor heet meermalen λιγὺς Πυλίων ἀγορητής; de Homerische helden zijn aristocratische redenaars; zoo heet het van Neoptolemus: αἰεὶ πρῶτος ἔβαζε καὶ οὐχ ἡμάρτανε μύθων ²⁾, en de grijze Phoenix zegt van zichzelf, dat Peleus hem meegaf aan Achilles om den jongen man te begeleiden

νήπιον, οὗ πω εἰδόθ' ὁμοίῳ πτολέμοιο

οὐδ' ἀγορέων, ἵνα τ' ἄνδρες ἀριπρεπέες τελέθουσιν·
τοῦνεκά με προέηκε διδασκόμεναι τάδε πάντα,
μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων ³⁾.

Uit deze woorden blijkt duidelijk, dat in den tijd, waarvan Homerus spreekt, ridderschap en welsprekendheid nog bijeen behooren.

Meer nog dan bewondering voor het meesterschap over het schoone woord komt dezelfde gedachte van het samengaan van edele geboorte en de gave der welsprekendheid ook later tot uiting in eigennamen als Euagoras, Aristagoras, Protagoras e. d.; deze namen duiden aan, dat de dragers (of degenen, die ze aan hen gaven) zich laten voorstaan op hun stands-voorrechten ⁴⁾.

De gave der welsprekendheid was van groot belang gebleken, vooral in rechtszaken; men kan zich gemakkelijk indenken, hoe een aristocraat van den aristocratischen rechter een voor hem gunstige uitspraak wist te verkrijgen in zijn onrechtvaardige zaak of zijn niet-aristocratischen tegenstander kon laten veroordeelen,

¹⁾ δ 611.

²⁾ λ 511.

³⁾ I 440 sqq.

⁴⁾ Vgl. Blass, Die attische Beredsamkeit I pag. 6.

hoezeer het recht ook aan diens zijde was, terwijl bij dat alles de schijn van recht-spraak gehandhaafd bleef, alleen doordat de bovenliggende partij door de bezwerende macht van haar woord wat krom was recht scheen te praten ⁵⁾).

Zoo moest de mindere man zich het onrecht laten aanleunen — totdat hij het zwijgen verbrak en de democratische rhetoriek opkwam. In de rechtssfeer ontstaan, blijft de nieuwe, democratisch georiënteerde rhetoriek daaraan ten nauwste verbonden. Deze oorsprong verklaart ook, waarom deze welsprekendheid steeds een geheel eigen karakter draagt. Wanneer we bij Plato lezen οὐκ εἶναι ἀνάγκην τῷ μέλλοντι ῥήτορι ἔσσεσθαι τὰ τῷ ὄντι δίκαια μανθάνειν, ἀλλὰ τὰ δόξαντ' ἂν τῷ πλήθει, οἷπερ δικάσουσιν, οὐδὲ τὰ ὄντως ἀγαθὰ ἢ καλὰ, ἀλλ' ὅσα δόξει. ἐκ γὰρ τούτων εἶναι τὸ πείθειν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς ἀληθείας ⁶⁾), dan druischt dit voor ons gevoel tegen alle moraal in ⁷⁾), maar men bedenke hierbij wel, dat jarenlang de aristocratische welsprekendheid de „Herrenmoral" te haren gunste had uitgebuit, en dat nu de zoo lang verdrukte tegenpartij zich gerechtigd achtte van haar nieuw wapen op háár beurt een meedoogenloos gebruik te maken; τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν, „het aanvechtbare standpunt te doen zegevieren" was het streven der nieuwlichters, sophisten en rhetoren, en dit doel heiligde in zekeren zin de middelen ⁸⁾).

---

⁵⁾ Weliswaar schijnt men de klacht over de rechteloosheid van den arme tegenover den rijke in de oudere Grieksche literatuur met uitzondering van Hesiodus niet veel aan te treffen (zulks in tegenstelling met de Hebreeuwsche, vgl. Bruppacher, Die Beurteilung der Armut im Alten Testament pag. 7—21), maar dit neemt niet weg, dat het verschijnsel toch te algemeen is in een samenleving, waar gelijkheid voor de wet nog geen vanzelfsprekend beginsel is, dan dat men zou mogen veronderstellen, dat het in de Grieksche wereld niet voorkwam; vgl. Bolkestein, Wohltätigkeit und Armenpflege im vorchristlichen Altertum pag. 190.

⁶⁾ Pl. Phaedr. 260 a.

⁷⁾ In lijnrechte tegenstelling met het uitgangspunt der sophistische rhetoriek staat Jezus' woord Ev. Ioh. 8, 32 ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἔστε, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

⁸⁾ Over de hier zeer in het kort besproken ontwikkeling spreekt uitvoerig Carl Fries, Ursprung der antiken Rhetorik in Classica et mediaevalia,

In verschillende rhetorische τέχναι worden de wegen gewezen, waarlangs de verdediger zoowel als de aanklager het doel, dat hij zich voor oogen gesteld heeft, kan bereiken; uit de wenken, die hierin worden gegeven, spreekt vaak een groote menschenkennis; dat in Aristoteles' 'Ρητορική zoo vele en vaak treffende psychologische opmerkingen ten beste worden gegeven, is geen toevallige omstandigheid. Immers in de rhetoriek gaat het in de allereerste plaats om het πείθειν van de toehoorders; vandaar dan ook dat het zijn overredingskracht is, waarop Gorgias zich bovenal laat voorstaan, waar hij zegt: οὐ δυνάμενους τοῦ ἱατροῦ πείσαι ἐγὼ ἔπεισα, οὐκ ἄλλη τέχνη ἢ τῇ ῥητορικῇ⁹⁾. Bij deze doelstelling valt het niet te verwonderen, dat men in de keuze zijner middelen niet al te kieskeurig is; teekenend wordt dit geïllustreerd door de bekende anecdote, waarin verteld wordt van het geding tusschen Korax en Teisias, de beide grondleggers van de rhetorische techniek; na de wederzijdsche, typisch sophistische pleidooien te hebben aangehoord, geven de rechters hun Salomonsoordeel: κακοῦ κόρακος κακὰ ὦτα.

De redevoering nu, die onze ἀδύνατος houdt, teneinde te verkrijgen, dat de hem tot nu toe toegekende steunbijdrage zal worden gehandhaafd, vertoont alle kenmerken, die men verwacht in een betoog, waarin de lessen der rhetoriek worden toegepast. In den commentaar zal meermalen gelegenheid zijn erop te wijzen, hoe die jonge kunst hier toepassing vindt; want inderdaad is de redevoering van den ἀδύνατος een meesterstukje van rhetoriek.

Tempora mutantur! Een optreden als van den ἀδύνατος zou in Homerische tijden ondenkbaar geweest zijn. Als vanzelf dringt zich hier de vergelijking met Thersites op; doch welk een verschil bij alle overeenkomst! Beide sprekers zijn lichamelijk gebrekkig; immers van Thersites heet het

---

vol. II (1939) pag. 168 vlgg. De aristocraten hadden intusschen al spoedig de beteekenis van de sophistische rhetoriek begrepen; vgl. G. Murray, A history of ancient greek literature pag. 335, die van de tetralogieën van den aristocraat Antiphon zegt: 'These latter are exercises in speech-craft, and show us the champion of the oppressed aristocrats training his friends for legal practice, as Thucydides tells us he did.'

⁹⁾ Pl. Gorg. 456 b.

αἰσχιστος δὲ ἀνὴρ ὑπὸ Ἰλίον ἦλθεν·
 φολκὸς ἔην, χωλὸς δ' ἕτερον πόδα· τῷ δέ οἱ ὦμω
 κυρτῷ, ἐπὶ στῆθος συνοκωχότε· αὐτὰρ ὕπερθεν
 φοξὸς ἔην κεφαλὴν, ψεδνὴ δ' ἐπενήνοθε λάχνη¹⁰⁾.

Maar terwijl de rede van den ἀδύνατος echt het werk is van den advocaat van kwade zaken, die zijn trucs weloverwogen formuleert, kan Homerus Agamemnons tegenstander slechts karakteriseeren als een man uit het volk en iemand

ὃς ἔπεα φρεσὶν ἦσιν ἄκοσμά τε πολλά τε ἥιδει,
 μᾶψ ἄταρ οὐ κατὰ κόσμον ἐριζέμεναι βασιλεῦσιν¹¹⁾.

Nu heeft men wel opgemerkt, dat er een opvallende discrepantie bestaat tusschen het onbeduidende onderwerp van Lysias' 24ste redevoering en de groote woorden, die eraan gewijd worden; de Raadsleden zouden, zoo dacht men, geen lust gehad hebben om een uitvoerige rede over zulk een kleinigheid aan te hooren; de praatzieke verdediger zou hun ergernis gewekt en zoo zijn eigen belang slechts geschaad hebben. Dit was een der redenen, die sommigen er toe brachten de echtheid van onze redevoering te ontkennen.

Maar men denke zich de situatie in; de man is tot nu toe gewend dagelijks een obool te ontvangen, doch moet thans vreezen, dat hem deze toelage onthouden zal worden als gevolg van de actie van den aanklager; hoewel hij voor het oogenblik aan den dagelijken obool wellicht geen behoefte heeft (men krijgt den indruk, dat de genoemde actie niet geheel ongegrond is¹²⁾), wenscht hij nochtans τὴν τύχην δείσας die toelage gehandhaafd te zien. Nu mag hij bij den Raad niet de meening doen post vatten, dat het slechts om een bagatel gaat, want wie een ander gunstig voor zich wil stemmen, moet door zijn woordenkeus en houding den indruk wekken, dat voor hem ook een kleine gave toch een groote gunst is; het is die geesteshouding, welke zich puntig manifesteert in de woorden van Theognis σοὶ μὲν τοῦτο, θεά, σμίκρον, ἐμοὶ δὲ μέγα¹³⁾; spreekt uit deze woorden een zekere naïveteit, bij den ἀδύνατος is hetzelfde een blijk van raffinement.

¹⁰⁾ B 216 sqq.

¹¹⁾ B 213 sq.

¹²⁾ Zie inleiding pag. 6 sq.

¹³⁾ I 14.

Op dezelfde wijze moet ook 's mans optreden tegen den aanklager verklaard worden; als de handhaving van de toelage een groote gunst is, een gunst bovendien waar de spreker rechten op kan laten gelden, dan is de poging om hem die te ontfutselen een groote wandaad; welnu, aux grands maux les grands rémèdes! De spreker kent geen woorden scherp genoeg om de slechtheid van zijn aanklager te hekelen en dit is voor hem de eenige wijze van optreden, die in zijn schema past; de opmerking van Bruns ¹⁴⁾: „Diese Blütenlese von Schimpfereien entspricht dem harmlosen Anlass des Processes wenig”, miskent dan ook geheel den opzet der verdediging; immers het gaat hier (althans volgens de voorstelling van zaken, die de spreker geeft) niet om een klein bedrag, maar om een groot voorrecht, dat de stad Athene aan een harer burgers heeft toegekend. En als Bruns even later van de uitvallen tegen den aanklager zegt: „Es sind Bühnengriffe”, dan kan men slechts in zooverre dit toegeven, dat inderdaad alles op effect berekend is, teneinde de toehoorders gunstig te stemmen. Zoo valt het ook te verklaren, dat de spreker de eene maal als motief van den aanklager veronderstelt, dat deze afgunstig op hem is, omdat hij ondanks zijn ellende een beter burger is dan zijn tegenstander ¹⁵⁾, terwijl hij in het verder verloop van zijn rede als zijn meening uitspreekt, dat het een misplaatste grap van den aanklager is om een ἀδύνατος van ὕβρις te beschuldigen ¹⁶⁾. Deze beide veronderstellingen schijnen met elkaar in strijd te zijn, doch in werkelijkheid is dat niet het geval. Immers wie gelooft in ernst, dat een aanklager, zich zijn zedelijke minderwaardigheid bewust, uit afgunst een ander, die beter is dan hij, zal aanklagen? Al evenmin zal een rechtbank het aanvaarden, dat iemand voor de grap een ander van ὕβρις beschuldigt. Maar beide veronderstellingen willen niets anders zeggen dan dit: „De aanklacht is volkomen absurd en voor het optreden van den aanklager is geen enkel redelijk motief te bedenken”. In plaats van dit zakelijk uit te drukken, maakt de spreker er „Bühnengriffe” van, d. w. z. voor de levendigheid

¹⁴⁾ Das literarische Porträt der Griechen pag. 462.

¹⁵⁾ §§ 1 en 3.

¹⁶⁾ § 18.

drukt hij zich zóó uit, dat beide malen zijn weerlegging een tooneeltje schildert van een aanklager, die, door volkomen onredelijke motieven geleid, zijn slachtoffer aangrijpt.

Juist die levendigheid is een der meest opvallende en ook aantrekkelijke eigenschappen van deze redevoering ¹⁷⁾; reeds bij lezing alleen hoort en ziet men den spreker, een echten Zuid-Europeaan, betoogen met woorden en gebaren tegelijk. Dit bergt echter het gevaar in zich, dat men licht zou nalaten nuchter de feiten en argumenten op hun innerlijke waarde te toetsen. Toch moeten de leden van de βουλή — en wij met hen — de vraag beantwoorden: „Heeft de ἀδύνατος gelijk?” Hoewel we daarbij uitsluitend kunnen afgaan op het betoog van den verdediger en dus veel tusschen de regels door moeten lezen, kan deze vraag toch niet anders dan in ontkennenden zin beantwoord worden.

Allereerst erkent de spreker zelf, dat hij een bedrijf uitoefent, zij het ook dat dit hem niet veel inbrengt; doch de strenge wet ¹⁸⁾ kende slechts dan de ondersteuning toe, als iemand zoodanig verminkt was, dat hij geenerlei arbeid kon verrichten. Verder voert de man als bewijs voor zijn armoede aan (§ 6), dat zijn vader hem niets heeft nagelaten, dat hij zijn moeder tot haar dood toe heeft onderhouden en dat hij geen kinderen heeft om voor hem te zorgen. Maar deze argumenten zou men eer kunnen gebruiken als een pleidooi tegen dan vóór toekenning van den dagelijkschen obool; immers de man heeft voor ouders noch voor kinderen te zorgen en behoeft slechts in eigen onderhoud te voorzien; allicht zijn dus de inkomsten uit zijn bedrijf voldoende. Bovendien heeft hij relaties, die hem paarden leenen met het oog op verre reizen, die hij noodzakelijk maken moet (§§ 10 vlgg.); hoe komt hij aan die relaties en indien hij dezen al een vergoeding betaalt, hoe komt hij aan het geld daarvoor?

De spreker zal er wel van overtuigd geweest zijn, dat zijn zaak niet sterk stond. Wellicht heeft juist daarom de rhetor Lysias het een aantrekkelijke opdracht geacht om met behulp van zijn sophisten-

¹⁷⁾ Niet ten onrechte vergelijkt van Deventer, Helleensche studiën pag. 9, Lysias' oeuvre met de Camera Obscura van Hildebrand.

¹⁸⁾ Geciteerd bij Ar. Ἀθ. Πολ. 49, 4; zie pag. 8 van de inleiding.

kunst een voor zijn cliënt gunstige beslissing van den Raad uit te lokken ¹⁹⁾. In de overtuiging dat de zaak juridisch zwak stond, zal hij (overeenkomstig de opvatting van vele moderne strategen, dat de aanval de beste wijze van verdediging is) besloten hebben zich zooveel mogelijk aan de beschuldigingen van den aanklager te onttrekken om op zijn beurt een scherpen aanval op den tegenstander te ondernemen.

„C'est le ridicule qui tue," zegt het Fransche spreekwoord en Nietzsche oordeelde: „Nicht durch Zorn, sondern durch Lachen tötet man". Onze redevoering is een treffende illustratie van deze waarheid. Hoe moeilijk dit wapen ook te hanteeren moge zijn ²⁰⁾, Lysias heeft er naar gegrepen om daarmee tweeërlei doel te bereiken: den aanklager door bijtenden spot doodelijk te treffen en tegelijk de glimlachende leden van den Raad op zijn hand te krijgen, terwijl hij hun aandacht van de feiten zelf afleidt ²¹⁾. In plaats van zich met Bruns af te vragen: „Will man im Ernst glauben, dasz eine athenische Rathsversammlung sich solche Narrheiten hat bieten lassen" ²²⁾, moet men veeleer met Bolkestein ²³⁾ instemmen, die opmerkt: „Mit welch köstlichem Freimut verteidigt dieser

¹⁹⁾ Men bedenke, hoe de sophistiek reeds sinds Gorgias een formeel-rhetorisch karakter droeg. Een soortgelijke „sport" als Lysias hier maakt van de verdediging van een hopeloos geval, vindt men ook al bij Gorgias, die den „lof van Helena" bezong, een „verdediging van Palamedes" schreef, en een „bewijs voor het niet-bestaan van alle dingen" leverde. Tegen een dergelijk misbruik van de macht van het woord fulmineert Cleon in een redevoering voor de Atheensche volksvergadering, Thuc. III 38. Vgl. H. Gomperz, *Sophistik und Rhetorik* pag. 35 vlgg.

²⁰⁾ Vgl. Quint. Inst. Or. VI 3, 1 huic diuersa uirtus, quae risum iudicis mouendo et illos tristes soluit adfectus et animum ab intentione rerum frequenter auertit et aliquando etiam reficit et a satietate uel a fatigatione renouat. Quanta sit autem in ea difficultas, uel duo maximi oratores, alter graecae, alter latinae eloquentiae princeps, docent: nam plerique Demostheni facultatem defuisse huic rei credunt, Ciceroni modum.

²¹⁾ Vgl. de opmerking van Quintilianus, geciteerd in de vorige noot.

²²⁾ Vgl. Boeckh, *Die Staatshaushaltung der Athener* I³ pag. 309 d: „Wenigstens hätten sich die Athener höchlich verwundern müssen über die Spasshaftigkeit dieses um Sold flehenden Menschen".

²³⁾ Wohltätigkeit und Armenpflege pag. 274.

„Unterstützungsempfänger“ seine Sache vor Gericht; er steht ja auch nicht vor seinen Wohltätern sondern vor seinen Mitbürgern“.

Daar het den spreker met name in de verdediging geoorloofd is van de zaak af te dwalen en zijn eigen leefwijze te bespreken²⁴⁾, maakt de ἀδύνατος, bij gebrek aan zakelijke argumenten, van dit voorrecht een dankbaar gebruik en speelt de heele redevoering door de rol van den braven burger, wien door een booswicht overlast wordt aangedaan: vanwege zijn leefwijze verdient hij allen lof (§ 1); met den tegenstander heeft hij nooit willen omgaan, omdat dat zulk een slecht mensch is (§ 2); hij is een beter burger dan de aanklager, zoodat hij zelfs diens afgunst heeft opgewekt (§ 3); aan zijn verplichtingen tegenover zijn ouders heeft hij steeds voldaan (§ 6); in denken en handelen onderscheidt hij zich in niets van de groote massa en is maar liefst een „heel gewoon burger“; allen, die eenig gebrek hebben, zoeken verlichting van hun lijden, dus is het niets bijzonders, als hij dat ook doet (§ 10); iedereen, die een bedrijf heeft, stelt zijn werkplaats of winkel voor velerlei bezoekers open, dus is dat ook bij hem het geval (§ 19 vlg.); en nu zijn er wel menschen, die zich allerlei booze streken veroorloven — zijn levensomstandigheden alleen reeds laten dat niet toe (§ 24), om van zijn braaf karakter nu maar verder te zwijgen.

Over de wettelijke bepalingen, die aan de aan ἀδύνατοι verleende ondersteuning ten grondslag liggen, een enkel woord. Bij zijn bespreking van de werkzaamheden der βουλή zegt Aristoteles: δοκιμάζει δὲ καὶ τοὺς ἀδύνατους ἡ βουλή· νόμος γάρ ἐστιν ὃς κελεύει τοὺς ἐντὸς τριῶν μνῶν κεκτημένους, καὶ τὸ σῶμα πεπηρωμένους ὥστε μὴ δύνασθαι μηδὲν ἔργον ἐργάζεσθαι, δοκιμάζειν μὲν τὴν βουλήν, διδόναι δὲ δημοσίαι τροφὴν δύο ὀβολοὺς ἑκάστωι τῆς ἡμέρας²⁵⁾. De wet vraagt dus een dubbele qualificatie: een vermogen, dat niet meer dan 3 minae bedraagt en een zoodanig lichamelijk gebrek, dat de betrokkene geenerlei arbeid kan verrichten. Blijkens §§ 13 en 26 ontvangt onze spreker dagelijks één obool; het bedrag van de toelage is dus blijkbaar in den loop van de 4e eeuw verhoogd²⁶⁾.

²⁴⁾ Bruns, Lit. Portr. pag. 443.

²⁵⁾ Arist. Ἀθ. Πολ. 49, 4.

²⁶⁾ Vgl. v. Wilamowitz—Moellendorff, Aristoteles und Athen I pag. 213.

Deze wetsbepalingen, die door Pisistratus werden ingevoerd en wellicht op een maatregel van Solon teruggaan ²⁷⁾, kenden oorspronkelijk aan alle oorlogsinvaliden een ondersteuning van staatswege toe; zooals Aristoteles echter de wet citeert, behoort tot de vereischte qualificatie niet meer, dat men juist in den oorlog invalide moet zijn geworden ²⁸⁾; practisch zal door deze wijziging het aantal steuntrekkers intusschen niet veel grooter zijn geworden, gelijk Bolkestein ²⁹⁾ opmerkt; immers „tatsächlich diente das Institut nach wie vor hauptsächlich der Landesverteidigung, denn bei weitem die meisten Verletzungen stammten aus dem Kriege, es gab noch nicht die hoch entwickelte Technik in Industrie und Verkehr, die heute doch die Ursache der meisten Unfälle bildet. Auch war es allgemein üblich, Kinder, die mit einem körperlichen Gebrechen geboren wurden oder aus anderen Gründen nach dem Urteil der Hebammen nicht lebenskräftig waren, auszusetzen und damit dem Tode preiszugeben. Bedenkt man dann noch, dass in jeder Generation mindestens ein Krieg war, so kann über die Ursache der meisten Verletzungen kein Zweifel mehr bestehen”.

Ieder, die als ἀδύνατος dagelijks een obool ontving (de eenige financieele steun, die van staatswege in Athene gegeven werd) alsmede allen, die daarvoor in aanmerking wenschten te komen, moesten jaarlijks kort na de ambtsaanvaarding van den Raad zich bij dezen melden, waarbij de Raadsleden dan nagingen of de aanspraken op de uitkeering nog gegrond waren. Ieder Atheensch burger had dan de bevoegdheid zijn bezwaren tegen verleening van de toelage aan een bepaald persoon kenbaar te maken, zooals in het geval van onzen ἀδύνατος gebeurd is. Wie bij zulk een δοκιμασία niet verscheen, moest zich bij de volgende prytanie aanmelden, maar genoot tot dat oogenblik geen ondersteuning.

²⁷⁾ Plut. Solon 31.

²⁸⁾ Nadrukkelijk zegt het scholion op Aeschin. I 103 ἀδυνάτους δὲ πάντα λέγουσι τοὺς ὁπωσδηποτοῦν ἡχρειωμένους πρὸς ἐπικουρίαν ἑαυτῶν.

²⁹⁾ Wohltätigkeit pag. 273.

Tenslotte nog eenige opmerkingen betreffende de tekstconstitutie. Aan den tekst is ten grondslag gelegd het Heidelbergsche handschrift Palatinus X; weliswaar vindt men in den apparatus criticus ook den codex Laurentianus C vermeld, doch gelijk reeds Sauppe in zijn vermaarde *Epistola ad Hermannum* (1841) aantoonde, heeft dit handschrift geen zelfstandige autoriteit onafhankelijk van X; de afwijkende lezingen van C zijn te beschouwen als eigen conjecturen van een middeleeuwsch geleerde, die dus ook alleen als zoodanig soms vermelding verdienen.

Eenige toelichting behoeven nog de namen van een tweetal oudere geleerden, die in den apparatus criticus meermalen genoemd worden: Stephanus en Contius; met den eersten is bedoeld Henri Estienne (1528³⁰)—'98), de samensteller van den *Thesaurus linguae graecae* en zoon van Robert Estienne (1503—'59), die den eersten *Thesaurus linguae latinae* samenstelde; zijn Lysias-editie, de eerste na de editio princeps van Aldus Manutius in de *Orationes Rhetorum Graecorum* (1513), verscheen in zijn verzameling der *Oratores Graeci* (1575)³¹).

Over Antonio Conti, die bij Sandys niet genoemd wordt, zijn we minder goed ingelicht; geboren te Nyon vestigde hij zich mettertijd als advocaat te Orleans en Bourges, waar hij in 1586 overleed³²). Verschillende conjecturen noteerde hij *in margine* in een exemplaar der editio princeps³³); het is echter niet zeker, of deze conjecturen wel van hemzelf afkomstig zijn.

³⁰) Sandys meent, dat hij in 1531 geboren is.

³¹) Over beide Estiennes: Sandys, *A history of classical scholarship* II pag. 173 vlgg.

³²) Deze inlichtingen vindt men in de Lysias-editie van Auger (1783) pag. XIII. Genoemde Conti moet men wel onderscheiden van Maria Antonio Conti (1514—'55), die bekend is onder den naam van Marcantonio Majoragio; over hem Sandys, t. a. p. II pag. 147.

³³) Dit exemplaar bevindt zich thans te Parijs.